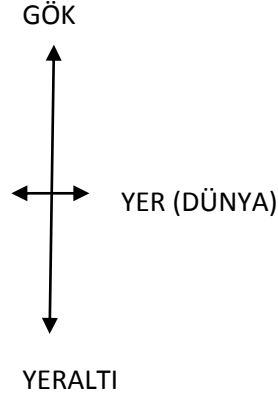

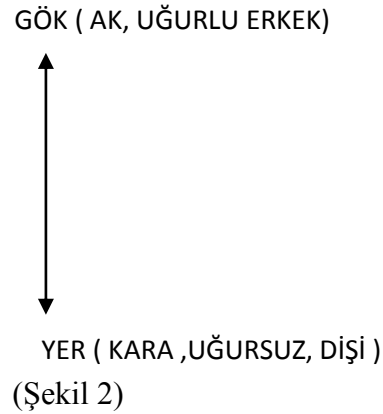
“TAŞ MERCİMEK TARLASI” ÖRNEĞİNDEN HAREKETLE YER -SU’LARDA BİTKİLERİN TAŞA DÖNÜŞMESİ*

Türk Mitolojisi’nde dikey bağlamda evren üç bölüm olarak kabul edilir:

(Şekil 1)

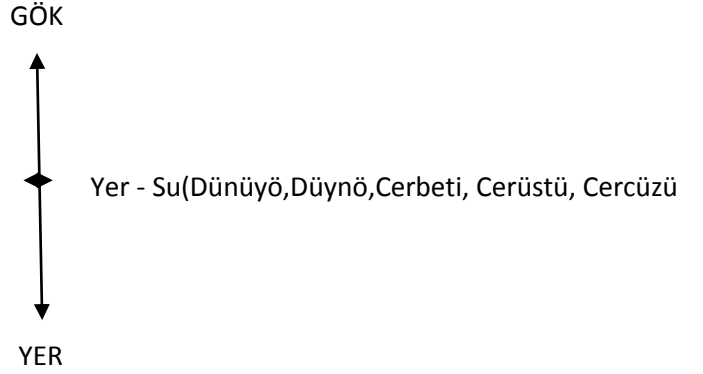
Yerüstü ve yer altı denilen tabakaların sayısını Türk dünyası boy ve topluluklarında 7, 9 ve 11 olarak değişebilmesi ise yine söz konusu Türk boy ve topluluklarının inançlarıyla ilgilidir (1) Şamanın trans halindeyken ulaştığına ve böylelikle her türlü sorunu çözdüğüne inanılan göğün çeşitli sayıdaki katlarını zaman içinde farklı değerlerle de örtüştüğünü, bu bağlamda “yerüstü” tabakalarının “yer altı” tabakalarından daha değerli tutulduğu (2) da, yine hepimizce malumdur:

(Şekil 2)

* Prof. Dr. Nerin YAYIN, Tarihi ve Kültürü ile Zile Sempozyumu Bildiriler Kitabı (6-9 Ekim), Tokat 2011, ss. 467-470.

Üç bölümlü evren Tasavvurunda orta, kısım yaşadığımız dünyayı ifade etmekte olup “dünya” “dönüyö”, “dünya” gibi yaşadığımız dünyayı belirtenlerinin yanında “cerüstü”, “cercüzü”, “cerbeti” gibi terimlerle de anlatılmaktadır. Üzerinde yaşadığımız dünyanın Türk Mitolojisindeki adı ise “Yer-Su”dur (3). Bu bağlamda Yer-Su’ları dünya üzerindeki canlı-cansız her türlü varlık olarak kabul etmek gerekir. En güzel örneği “Cer Suvdın Atı, Tarihtin Cası” adlı çalışmada da verildiği üzere, kaya, deniz, göl, akarsu, dağ, ağaç, kale, bitki, şehir (büyük ve küçük), her çeşit hayvan Yer-Su’lardan sayılır (4) ve Türk Dünyası, bu bağlamda sayısız efsanelerle doludur.

(Şekil 3)

Türk Mitolojisi, dolayısıyla Türk kültüründe gördüğümüz Yer-Su’larla ilgili efsanelerin bir kısmı bitkiler üzerine olup Türkiye’de ve Türk dünyasında pek çok örneği bulunan bu anlatımlar üzerindeki çalışmalar ise, giderek artmaktadır. Bu bağlamda Saim Sakaoğlu’nun “101 Anadolu Efsanesi” (5) ve “101 Türk Efsanesi” , Mustafa Gökçeoğlu’nun “Efsanelerimiz” (7) adlı çalışmaları ile yine Sakaoğlu’nun “Efsane Araştırmaları” (8) adlı metin ve inceleme nitelikli kitabını, Mehmet Önder’in “Anadolu Efsaneleri” (9) çalışmasıyla Bakaoğlu’nun “Kıbrıs Efsaneleri” (10) konulu makalesini belirtmek, yerinde olacaktır.

Yukarıda da belirttiğimiz üzere Yer-Su’larla ilgili efsanelerden bir kısmı bitkilerle ilgili olup gene belirttiğimiz araştırmacıların eserlerinde yer alan “Nevruz Çiçeği”, “Sıtma Ağacı”, “Arpayla Buğday ve Burçak”, “Kızboyu Çiçeği”, “Niğde Elması”, “Taş Harman” bunlardan sadece birkaçıdır.

Bildirimizin konusu da bu bağlamda olup bir efsane örneğinden hareket ederek daha çok “insanın taşa dönüşmesi” şeklinde gördüğümüz “Taş Kesilme”yi, bitkilerle ilgili efsanelerde incelemektir. Buradan hareketle çalışmamızda Mehmet Yardımcı’nın “Taş Mercimek Tarlası” (11) adlı derleme çalışması esas alınacak, taş kesilmeyi içeren

benzerleriyle de karşılaştırılarak inanç unsuru yanında mit ve ritüel bağlamında da değerlendirilecektir. Taş Mercimek Tarlası efsanesi, kısaca şöyledir:

Bir zamanlar Zile'nin yanındaki Hüseyin Gazi yatırının bulunduğu köyde yaşayan yaşlı bir karı-koca ve “doğan aya sen doğma, ben doğayım” diyen güzel bir kızları vardır. Kız zamanı gelince komşu köyden kimsesiz, yoksul biriyle evlenir, gider. Bir müddet sonra kızın bir bebeği olur; ancak şanssızlık bu ya çocuğu altı aylık olmadan genç gelin, kocasını kaybeder, yapayalnız kalan kız, çaresiz baba evine döner.

Bu arada babası ölmüş; annesi yine aynı köyden fakir ve aksi bir adamla evlenmiştir. Evini zar-zor geçindirmekte olan üvey baba başta olmazlansa da iki kadının yalvarmaları sonunda üvey kızını boğaz tokluğuna evine alır.

Bu arada bebek hastalanmış; sürekli ağlamakta ve giderek zayıflamaktadır. Duruma kayıtsız kalan ve bebeğin doktora gitmesi gerektiğini dillendirildiğinde, önceleri “ben sizin karnınızı zor doyuruyorum, bebeği nasıl doktora götürür, ilaç alırım?” diyen aksi adam sonunda üvey kızına “Hüseyin Gazi tepesinde bir tarlam var. Çok dik olduğundan çift çıkamıyor; ben de yaşlandım, gidemiyorum. Kazmayı al git, tarlaya mercimek ek. Mercimek iki ayda tahıl verir. Derle-topla, götürüp sat, parasıyla da çocuğunu tedavi ettir’, der.

Bunu duyan çaresiz kadın bebeğini sırtına sarar ve kazmayı eline alarak tepeye çıkar. Ağacı salıncak kuran ve bebeğini yatıran kadın hemen tarlayı kazmaya, girişir, daha sonra da mercimekleri toprağa eker. İki ay içinde bir yerine iki veren mercimek tarlasını gören kadın sevincinden yerinde duramamakta; salıncaktaki bebek ise inlemelerini giderek arttırmaktadır.

Mercimeklerin olgunlaşıp yolunacak hale geldiğini gören genç kadın işe giriştiği sırada göğsünün sızladığını hisseder ve çocuğunu emzirmek üzere salıncağına yönelir. Bir de ne görsün? Bebeğin cansız vücudu karşısında, kaskatı kesilmiş yatmaktadır.

Çılgına dönen gelin öyle bağırır, feryat eder ki, civarda duymayan kalmaz. İşte tam o sırada Hüseyin Gazi yatırından doğru:

Mercimeğin taş ola!

Mercimeğin taş ola!

diye derinden birses etrafa yayılır. Bu sesle beraber zavallı anne ruhunu teslim eder ve sesin geldiği tepeye çıkan köylüler mercimek tarlasının taşa dönüştüğünü görürler; anne ile çocuğunu da yatırın yanına defnederler.

O gün bugün bu tarla Taş Mercimek Tarlası” diye bilinir, tarlanın taşları da mercimek renginde olup mercimek tanesi kadar küçüktür.

Hikâyesini kısaca özetlediğimiz bu efsane ile ilgili değerlendirmelerimiz, şu şekilde olacaktır.

1. Her şeyden önce insanın taşa dönüşmesini anlatan “Gelin Kayası” tipindeki efsanelerde gördüğümüz “taş kesilme” (12) motifi, bu efsanede “mercimeğin taşa dönüşmesi” şeklinde karşımıza çıkmaktadır. İnsanı yerine “mercimek”in geçmesi ise tamamen yaşanılan coğrafya ile ilgili olup söz konusu bölge insanının inançlarının coğrafyasındaki unsurlarla, ifade eder.

2. “Taş Mercimek Tarlası” ile “Gelin Kayası, Gelin Kaya, Taş Kesilen Kaya” içerikli efsanelerin hepsi de “yüzer-gezer efsane” (13) niteliğindedir. Çünkü her iki örnek (veya örneklerde) tede taş kesilme ortaktır; değişenler sadece “insan” ve “mercimek”tir. Taş kesilme sebebi ise yine ortak olup her ikisinde de mağdur tarafın ya da kutsalların durumu beğenmeyip ettikleri “taş olsun!” yollu dua veya dilekleri buyruklarıdır.

3. “Taş Mercimek Tarlası”, Sakaoğlu’nun yayınladığı “Taş Harman” adlı efsaneyle de neredeyse birebir örtüşmektedir. Nitekim:

- “Mercimek”in yerini “harman”ın,
- “Gelin”in yerini “yolcu”nun,
- Bebeğin tedavisi” yerine “atın doyurulmasının,
- “Zalim üvey baba”nın yerine “anlayışsız harman sahibi”nin

Geçtiği her iki efsanede de “...taş ola” şeklindeki kargış ile “bitkinin taşa dönüşmesi” ortaktır. Bu bağlamda söz konusu iki efsane içinde “yüzer- gezer efsaneler” demek gerekir.

4. Araştırmacılara göre “mit” bir ritüele bağlı olan, söz konusu efsaneyle ilgili ritüelin açıklamayı üstlenen anlatıdır. Zaman içinde (birbirinin varyantları hariç) gerek efsanedeki hikâyenin, gerekse ritüelinin değişmesi ise kültürel kimlikle yakından ilgili olup inanç yönü belirgin bir anlatmadır. Ritüeli yaşatan da “mit”in efsanesidir (14).

“Taş Mercimek Tarlası” da bir mittir. Çünkü yakın zamanda bile bu tarladan alınacak ufak taşların üzerlerine asan Hüseyin Gazi yatırında namaz kılan insanlar her dileklerinin olacağına inanmakta; hatta çocuğu olmayan kadınlar bu taşları yutarak muratlarına

ereceklerini düşünmektedirler. Bahsettiğimiz bütün Taş Mercimek Tarlası efsanesine, bağlı ritüeller, bu bölgede hala yaşamaktadır.

5. Mitoloji çalışanlarına göre “Rit” ,bir efsaneye bağlı ritüelin, tören havasında uygulanmasıdır. Bir başka ifadeyle “rit” bir tören , bir ayin beraberinde uygulanan ritüeller ve bu ritüeli açıklayan efsanedir (15). Bu yönüyle bir tiyatro oyunu gibi toplumu etkileyen, ona düzen veren bir özelliğe sahiptir (15). Tarihi bir gerçek olarak kabul etmeyenlerin de olduğu “Rit” (16) bağlamında

“Taş Mercimek Tarlası” bir rittir. Çünkü az önce sözünü ettiğimiz üzere dilekleri olanların özellikle çocuksuz kadınların uyguladığı “söz konusu tarladan alınma taşları boynuna asma”, “cebinde bulundurma”, “yutma”, “Türbede namaz kılma” ritüellerin çoğu gruplar halinde ve dualar eşliğinde gerçekleştirilmektedir.

6. “Taş Mercimek Tarlası” efsanelerin “mit”e dönüşmesini gösterme açısından da son derece dikkat çekicidir. Bir dönem Raglan’ın “önce ritüel ortaya çıkmıştır, efsanesi ise bu ritüeli açıklamak üzere sonradan yaratılmış veya yazılmıştır” (17) şeklindeki özellikle bizde hiç kabul görmeyen tezinin yanlışlığını (18) bir kere daha ortaya koyan bu duruma göre “Taş Mercimek Tarlası” efsanesi en az yarım asırdır bilinmektedir. “Taş Yutma”, “Taş Asma” gibi ritüeller ise efsanenin Hüseyin Gazi köyünün dışına yayılmasıyla, daha sonraki sürede ortaya çıkmıştır.

7. Efsanelerde evren tasavvuru bağlamında Türk felsefesinin izleri son derece belirgindir. Gök yani evrenin üst kısmı Yer-Su'lara ve Yer altına bakarak daha yüce değerdedir. Buna göre, Yaratılış efsanelerinde gördüğümüz bu durum Taş Mercimek Tarlası efsanesinde de karşımıza çıkmakta; “Mercimeğin taş ola” bedduası gökten duyulur duyulmaz mercimek taşa dönüşmektedir.

Sonuç olarak diyebiliriz ki; “mitin oluşumu”, ”mit ve ritüelinin ilişkisi” “ritin oluşumu” ile evren tasavvurunda dikey anlamda “gök” ün Yer-Su'lara hakimiyeti bağlamında “Taş Mercimek Tarlası”nın çok güzel bir örnek olduğunu bir kere daha vurguluyor ve ilgililere bu efsanenin ait olduğu köyün, efsanedeki kişilerin ve Hüseyin Gazi türbesinin kültür turizmine ve elbette kültürümüze yapacağı katkıyı hatırlatmak istiyoruz.

KAYNAKÇA

1. Bayat, Fuzuli, Mitolojiye Giriş 2005, Ankara; Ötüken Neşriyat, Yayın no: 699, Kültür serisi 346
2. Bayat, Fuzuli, a.g.e, ss:55-70
Bayat, Fuzuli, a.g.e, ss:34-41
3. Gökalp, Ziya, Türk Medeniyeti Tarihi, C.1 (İslamiyet'ten Evvel Türk Medeniyeti) 1974 İstanbul, Türk Kültür Yayını:5
(Haz: Fikret Şahanoğlu) s:82
4. İnan, Abdülkadir, Tarihte ve Bugün Şamanizm, Materyaller ve Araştırmalar, 2006. Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, TTK Yayınları, VII, Dizi, Sayı: 245, ss:48-6
5. Ege, Fatih, Kazaklarda Yer-Su Kültü İzmir 2011 Ege. Üniv.Sos. Bil. End. Halk Bil. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi
6. Sakaoğlu, Saim, 101 Anadolu Efsanesi, 1976, İstanbul.
Sakaoğlu, Saim , 101 Türk Efsanesi, Akçağ Yayınları, 2003
7. Gökçeoğlu, Mustafa, “Efsanelerimiz”, 2004, Lefkoşa, Gökçeoğlu Yayınları.
8. Sakaoğlu, Saim, Efsane Araştırmaları, 1992, Konya.
9. Önder, Mehmet, Anadolu Efsaneleri, 1966, Ankara.
10. Sakaoğlu, Saim, “Kıbrıs Efsaneleri” Türk Folkloru 1 (12)1980 ss:5-8
11. Yardımcı, Mehmet , Efsanelerimiz 198, Malatya, ss: 17-18.
Kavcar, Cahit
12. Tan, Nail , Türk Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi Meydan 591-73 1981 ss:23-24
- 13.Sakaoğlu, Saim , Anadolu Türk Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi ve Türk Efsanelerinin Türk Kataloğu 1980 Ankara . Ankara Üniversitesi Basım evi. Kültür Bakanlığı MFAD Yayınları : 29 Halk Edebiyatı Dizisi:5

14. Çobanoğlu, Özkul, Türk Folklorunda “Kaybolan Otastoplu Hayalet Kız Efsanesi Türk Bilig 2009. S.6, ss:41-55.
15. Çobanoğlu, Özkul, Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş 2005, Anara: Akçağ Yayınları: 310, Folkloristik Dizisi, 1
- 16.Eliade Mircea, Mitlerin Özellikleri(Fransızcadan Çeviren Sema Rıfat)1962 İstanbul Simavi Yayınları Deneme -İnceleme Dizisi 13
17. Bayat , Fuzuli, a.g.e. ss:78
18. Çobanoğlu, Özkul, a.g.e. ss:163-166
19. Çobanoğlu, Özkul, a.g.e. ss:163-165
20. Köse, Nerin, Lord Raglan’ın “Geleneksel Kahraman Kalıbı ve Kococaş” Ankara 1999 Milli Folklor, C : 6 s.43, ss.33
21. Oğuz M. Öcal, Lord Raglan’ın “Geleneksel Kahraman Kalıbı ve Boğaç Han” Milli Folklor, Ankara 1998 C.5, s.40 ss.2-6